

EGOTENTRIZM KO‘RSATGICHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA O‘SMIRLIK DIALOGIYASI HUSUSIDA

Sh.M. Mamajonova

ADU doktoranti

ANNOTATSIYA

Maqolada erta o‘smirlik davrida eng aniq namoyon bo‘ladigan egosentrizm muammosi haqida so‘z boradi. Xuddi shu davrda o‘smirda o‘z-o‘zini anglash faol rivojlanadi, uning tarkibiy qismlaridan biri shaxsning dialogik xususiyatidir. Shaxsning dialogizmi va egosentrizmi hodisalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik bir qator qarama-qarshiliklar bilan tavsiflanadi, ularning xususiyatlari ushbu maqolada talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: egotenrizm, dialogiya, o‘smirlik, kognitiv egosentrizm, his-tuyg‘u.

АННОТАЦИЯ

В статье говорится о проблеме эгоцентризма, которая наиболее ярко проявляется в раннем подростковом возрасте. В этот же период у подростка активно развивается самосознание, одной из его составляющих является диалогичность личности. Связь явлений диалогизма и эгоцентризма личности характеризуется рядом противоречий, особенности которых исследуются в данной статье.

Ключевые слова: эготизм, диалог, подростковый, когнитивный эгоцентризм, эмоция.

ABSTRACT

The article talks about the problem of egocentrism, which most clearly manifests itself in early adolescence. During the same period, the teenager actively develops self-awareness, one of its components is the dialogic nature of the personality. The connection between the phenomena of dialogism and personal egocentrism is characterized by a number of contradictions, the features of which are examined in this article.

Keywords: egotism, dialogue. teenage, cognitive egocentrism, emotion

Nazariy tahlil empirik topilmalar bilan qo‘llab-quvvatlanadi va bizga o‘z- o‘zini anglashni rivojlantirish jarayonida qiyinchiliklarga qaramay qaysi egosentrizm o‘smirlik uchun kalit hisoblanadi: yosh holati, o‘smirlik davrining oxiriga kelib, umuman olganda, o‘smirning o‘zini o‘zi anglashi yuqori darajaga etadi.

Shakllanish darajasi, bu erda u allaqachon erishgan dialogik tabiat dunyoga ochiqlikka hissa qo‘shib to‘liq rivojlanishining muhim shartidir. Ular o‘z-o‘zidan rivojlanadi, ular murakkab va etarlicha barqaror emas va ko‘pincha situatsion xarakterga ega.

O‘smirlik, bolalikdan kattalikka o‘tish davri sifatida, shaxsning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu vaqtda o‘smirning o‘zini o‘zi anglashida sezilarli o‘zgarishlar ro‘y beradi: balog‘at tuyg‘usi erta o‘smirlik davrida markaziy yangi shakllanish sifatida namoyon bo‘ladi (garchi harakatlar va mulohazalarda go‘daklik hali ham saqlanib qoladi); his-tuyg‘ular tez o‘zgaradi (eng ahamiyatsiz sabablar g‘azab va g‘azabni keltirib chiqaradi); hokimiyatni tan olinmaydi; hamma narsaga va boshqalarga salbiy munosabatlar o‘zini namoyon qiladi. O‘smirlik davrida ota-onaning oiladagi ahamiyati pasayib, tengdoshlarning ta’siri kuchayadi.

Ma’lumki, o‘smirlik davridagi faoliyatning yetakchi turi intim va shaxsiy muloqotdir. Yana bir muhim omili - o‘smirning ijtimoiy faolligining o‘shishi. U o‘z fazilatlarini namoyish etadigan va e’tiborni jalb qiladigan faoliyat sohalarini qidiradi. Shu bilan birga, rivojlanishning ushbu bosqichida o‘smir jamiyatda umume’tirof etilgan qadriyatlar, me’yorlar va xatti-harakatlar usullarini o‘zlashtiradi. O‘smirlar tengdoshlari oldida o‘zlarini ko‘rsatishga harakat qiladilar, bunga ehtiyoj paydo bo‘ladi. Agar bu muvaffaqiyatsiz bo‘lsa, unda o‘zini o‘zi o‘ylash kuchayadi. Bu har doim ham amalga oshirilmaydi va guruhda ma’lum bir maqomga erishish zarurati egosentrizmning rivojlanishiga yordam beradi. Egosentrizm fenomeni eng keng tarqalgan va faol muhokama qilinadigan psixologik va pedagogik muammolardan biridir. Psixologlar bu tushunchaga turli xil ma’nolarni qo‘yishadi, bu esa munozaralarga va polemikalarga sabab bo‘ladi. Rus psixologlarning asarlarida (P.P.Blonskiy, L.S.Vigotskiy, D.N. Uznadze) bir qator tadqiqotlar bolalar tafakkurini o‘rganishga bag‘ishlangan. Bu masalada ular pozitsiyasi xorijiy psixologlarning pozitsiyasidan farq qiladi (H. Xoffman, R. Selman, G. Dupont).

Bu bolaning tafakkurini bog‘lash xato ekanligidadir, bu esa bolaning fikrlashi egosentrizmning namoyon bo‘lishiga olib keladi. Sinkretizm fikrlash (ob’ektlarning

tashqi belgilariga asoslangan fikrlash) egosentrizmning namoyon bo'lishi emas. Bu bolalik davridagi kognitiv faoliyatning xususiyatlari. L.S. Vygotskiy, I.D. Egorycheva, A.A. Yurinalarning qarashlaricha, shaxsiy egosentrizm boshqalar bilan samarali munosabatlar o'rnatishga qodir emasligi, ularga nisbatan salbiy munosabatning namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi, bu esa nizolarning kelib chiqish sababiga olib keladi. Kognitiv egosentrizm boshqalarning fikrlash jarayonida nima qilayotganini bilmaydigan odamga xosdir.

Kognitiv egosentrizm boshqa odamlarning fikrlash va idrok etish jarayonida o'z nuqtai nazaridan farqli bo'lishi mumkinligini tushunmaydigan odamga xosdir. Axloqiy egosentrizm degani bu odamlarning axloqiy harakatlari va harakatlarini idrok eta olmasligidir. Kommunikativ egosentrizm - bu tushunchalarning semantik mazmuni va o'rtasidagi farqlarga e'tibor bermaslik. N.B. Burtovaya ta'kidlashicha, hayotdagi qiyinchiliklar uning namoyon bo'lishiga olib keluvchi vaziyatli egosentrizmdir. Yuqori darajadagi egosentrizm bilan muammolar paydo bo'ladi jamiyatda boshqalar bilan o'zaro munosabatlar buziladi, o'zini o'zi qabul qilish vaziyati murakkablashadi. Agar o'smir monolog nutqiga o'tsa, ya'ni o'zi bilan suhbatni davom ettirsa, bu shuningdek, egosentrizm belgisidir (monologik nutq jarayonida o'smir tengdoshlari bilan muloqotga qiziqishni yo'qotadi, muloqot jarayonida yagona belgi o'zi). D. Elkindga ko'ra, "shaxsiy afsona" kabi tushuncha muhim ahamiyatga ega bo'lib egosentrizmning tarkibiy qismi. "Shaxsiy afsona" - bu o'smirning o'zi haqidagi hikoyasidir, bu haqiqat emas. U o'z tajribalari va his-tuyg'ularining o'ziga xosligini his qiladi.

O'smirdagi egosentrizmning namoyon bo'lishi o'ziga qaramlik, noaniqlik va chalkashlik, shubha va skeptitsizm, qarama-qarshilik ruhi, yolg'izlik hissi, o'ziga xoslik va maksimalizm bilan tavsiflanadi. Zamonaviy rus psixologiyasida "egosentrizm" tushunchasiga alohida e'tibor beriladi psixolog-tadqiqotchi T.I. Pashukova nafaqat egosentrizm muammosini har tomonlama o'rgangan xilma-xillik, balki egosentrik birlashmalarning proyektiv testini ham ishlab chiqdi. T.I. Pashukovanning insonning faqat o'z manfaatlariga e'tibor qaratishini va boshqa odamlarning nuqtai nazarini inobatga olmaslikni tushunadi. O'z tadqiqotida u egosentrizm shaxs ongini axloqiy tashkil etishning eng past darajalaridan biri degan xulosaga keladi. Aynan rolli o'yini jarayonida bolalar kognitiv egosentrizmni engishadi. Rolli o'yinlarda qatnashganda, ular turli rollarni o'zgartiradilar, boshqa bolalar bilan munosabatlarni o'rnatadilar. Tadqiqotchi, shuningdek, egosentrizmni intrapsixik yondashuv nuqtai nazaridan o'rganadi, ya'ni u

o'rganadi. U esa shaxsning ichki tuzilishi xususiyatlari, masalan, o'z-o'zini hurmat qilish, egosentrik motivlar va harakatlar, shaxsning yo'nalishi va boshqalar. T.I. Pashukova egosentrizmning paydo bo'lishining quyidagi sabablarini aniqladi:

- oilada tarbiyaning noto'g'ri uslubi;
- uzoq davom etgan taranglik holatlari;
- xarakterning aksentatsiyasi .

Egosentrizm eng yosh o'smirlarda seziladi. 13-14 yoshga kelib, o'smirda gipotetik-nazariy fikrlash rivojlansa, aqliy shakllanishlarni kechikish ruhiy egosentrizmga tahdid soladi. O'zini-o'zi hurmat qilish tufayli u rivojlanadi. Egosentrizm bilan ajralib turadigan shaxsiyatning noyob motivatsion-ehtiyoj va semantik sohalari, o'z navbatida egosentrizm odamlar bilan munosabatlarning "tartibga soluvchisi" ga aylanadi. Egosentrizm xudbinlik bilan chambarchas bog'liq. Egosentrizm xudbinlikni ifodalashning ekstremal shaklidir. Ularning asosiy farqi shundaki, egoist hali ham boshqa odamlarning harakatlarini tushunadi, chunki o'zining xudbin manfaatlarini o'ziniki bilan solishtira olmaydi.

Egosentrizm - bu sodir bo'layotgan voqealarga boshqa odamlarning ko'zlari bilan qaramaslik yoki ojizlik. Egosentrik odam hamma odamlar dunyoni boshqacha qabul qilishini tushunolmaydi. Unga atrofingizdagilarning hayotga o'zlarining shakllangan qarashlari borligi qiziq emas.

O'smirlik davrida odamlar o'rtasidagi dialogik munosabatlar muhim ahamiyatga ega, bu nafaqat tug'ilish, balki shaxsiyatni shakllantirish g'oyasi bilan bog'liq. Zamonaviy dunyoda muloqot muammosi aqliy, shaxsiy va intellektual rivojlanishning asosiy asosi sifatida qaraladi. Muloqot shaxsning o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini-o'zi takomillashtirish manbai, shuningdek, shaxslar o'rtasidagi muloqot va o'zaro ta'sir hodisasidir. Hayotiy dialogik muloqot, aqliy, hissiy jihatdan ham faolroq pozitsiyani egalaydi. Ta'lim va aqliy faoliyat sohasida, muloqot o'quvchilarda bilimga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi, ularda munozara va mulohaza yuritishni faollashtiradi, nizolarda argumentlarni qarama-qarshi qo'yish, o'z dalillarini keltirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tizimli-xronotipik yondashuvni

G.A. Kovalyov nazarda tutadi bolani atrof-muhitga kiritish va uning tashqi muhitni tashkil etish me'yorlari va tamoyillarini o'zlashtirishi imkon uyg'otadi Ochiq muloqot, inson psixikasining to'liq rivojlanishi va sog'lom ishlashi shartni ifodalaydi. Suhbatning dialog shakli egosentrizm namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlaridir. Suhbat,

monologdan farqli o'laroq, hissiy sohaga ta'sir qiladi, buning natijasida his-tuyg'ularda dinamik o'zgarishlar yuz beradi. Ushbu muloqot shakli irodaga, qat'iyatlik va o'z nuqtai nazarini isbotlash qobiliyatiga ham ta'sir qiladi. O'smirlik davrida dialogizm shaxsning kommunikativ yo'nalishining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u o'smirda boshqalarning kattalar va tengdoshlar yordami bilan shakllanadi va rivojlanadi. Muloqotning dialogik shakli, monologdan farqli o'laroq, hissiy sohaga kuchliroq ta'sir qiladi va shuning uchun o'smirning his-tuyg'ularida o'zgarishlar va rivojlanishni keltirib chiqaradi. Muloqotning bu shakli ham irodaga ta'sir qiladi, o'z nuqtai nazarini himoya qilishda qat'iylikni rivojlantiradi.

A.A. Bodalevning so'zlariga ko'ra, o'smirlik davrida shaxsni idrok etishi: turli qobiliyatlar, aql-zakovat, kelajak uchun rejalar boshlang'ich maktab yoshiga qaraganda tez-tez seziladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, o'smirlik davrida, tengdoshlari bilan muloqot qilish vaqtida noto'g'ri tushunish va qabul qilinmaslik qo'rquvi mavjud bo'ladi. Bu insonning o'ziga xoslik tuyg'usi (bu egosentrizmga olib keladi) ko'pincha muloqot jarayonida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. V.V.Stolinning so'zlariga ko'ra, o'z ichki dunyosini kashf qilish ko'pincha o'z-o'zini anglashning dialogik tabiatining pasayishiga olib keladi. Bu esa odamlarga va o'ziga nisbatan ko'proq tanish monologik munosabatdir. Dialogik muloqot muammosi tadqiqotchisi S.L. Bratchenko, o'smirlar o'rtasidagi dialogik muloqotning quyidagi tarkibiy va mazmuniy xususiyatlarini aniqladi:

- ko'p sonli odamlar bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojning yuqoriligi;
- tan olish uchun da'voga bo'lgan ehtiyoj;
- hissiy aloqaga ehtiyoj;
- ijtimoiy munosabatlar shaxsning faol bo'lishga tayyorligi sifatida aloqa ob'ektlari;
- aloqa qilish uchun insonning barqaror istagida ifodalangan muloqotchanlik;
- har xil muloqot qobiliyatlari;
- o'smirning turli xil muloqot sohalarida shakllanadigan munosabatlar tizimi;
- muloqotning dialogik shaklidagi boshqa hamkorga nisbatan qadriyat yo'nalishi.
- o'smirlar o'rtasida dialogik muloqotning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan sabablar mavjud:
 - hissiy aloqaga bo'lgan ehtiyoj rivojlanishining buzilishi
 - muloqotga bo'lgan ishonchning pasayishi;
 - o'smirning xulq-atvorini tartibga solish;

- asosiy ruhiy ehtiyojlardan mahrum qilish yoki cheklash
- bola va tengdoshlar va kattalar o'rtasida mustahkam va uzoq muddatli munosabatlar o'rnatish imkoniyatlarining yo'qligi [4].

A.B. Orlovning so'zlariga ko'ra, ikkita ta'lim strategiyasi mavjud: monologik va dialogik. Monologik ta'lim strategiyasi shundan iboratki, kattalar, ya'ni o'qituvchilar va ota-onalar bolani ta'lim ob'ekti sifatida qabul qilishi. Ushbu strategiya yordamida bola kattalarga to'liq qaram bo'lib, doimo itoatkor va intizomli bo'lishi kerak. Agar bola o'zining mustaqilligini va individualligini ko'rsatishni xohlasa, u holda nizo kelib chiqadi. Ta'limning dialogik strategiyasi uni bola va kattalar o'rtasidagi birgalikdagi faoliyat sifatida ko'rib chiqadi, bu faqat kattalar uning shaxsiyatini tushunsa va to'liq qabul qilsagina mumkin. Ta'limning asosiy muvaffaqiyati dialogik pozitsiyani shakllantirishdir [3]. Shuni ta'kidlash kerakki, o'smirlarning dialogik tabiati ta'lim jarayonining asosidir. G.V.Dyakonovning ta'kidlashicha, "birgalikda o'quv faoliyati" va "o'rganishning potentsial dialogik tushunchalari" dialogdir [2-3].

I.D. Behaning so'zlariga ko'ra, intim va shaxsiy muloqot texnologiyasi, shaxsiy rivojlanish uchun maqbul sharoitlarni yaratishga imkon beradigan vaziyatlar kontekstida alohida rol o'ynaydi. Dialogik ta'lim - muloqot jarayonida muayyan shaxs bilan aloqada bo'lgan shaxsdir. I.D. Behaning ta'kidlashicha, intim va shaxsiy muloqot texnologiyasining asosiy jihatlari, quyidagilar:

- Intim shaxsiy muloqotni amalga oshirish uchun muloqot ishtirokchilari o'rtasida begonalashuvning oldini olish maqsadida tushunchalari bir xil, ammo ular ushbu kontseptsiyadan bevosita foydalanmasalar ham shaxsiy hamjamiyatni tashkil etish zarur;

- "Biz-tajriba"ning namoyon bo'lishi muayyan umumiy muloqot muhiti uchun zarur;

- Intim-shaxsiy muloqotning tarbiyaviy maqsadga muvofiqligini ta'minlash, muhim ahamiyatga ega;

- Ma'lum axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini o'quvchi tomonidan ongli ravishda qabul qilish va ularni shaxsiy qadriyatga aylantirish, sub'ektiv semantik boylik, o'quvchining ichki axloqiy o'zini-o'zi takomillashtirish maqsadida o'smirning harakatlarini tartibga soluvchi o'qituvchidir;

- Muloqot jarayonida o'qituvchi o'smirning fikr, his-tuyg'ulariga, talabning shaxsiyatini qabul qilish, ochiqlik munosabati;

- Mukammal muloqotni ta'minlash kattalar va o'smirlar o'rtasidagi munosabatlar faqat o'zaro faoliyat mavjud bo'lganda, sherikning va o'zining bayonotlariga hissiy qadriyatga asoslangan munosabatning namoyon bo'lishi;

- Intim va shaxsiy muloqotda o'smirning o'z-o'zini axloqiy qadriyatlarni anglash qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish ayniqsa, o'quvchiga o'z tajribasini ko'rsatish imkoniyatini ta'minlash muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchi o'smirning shaxsiy qadriyatlariga erishtirishi muhim yutuqlardandir [2].

E.Erikson shaxs rivojlanishini davriylashtirishda beshinchi bosqichga alohida e'tibor beradi (o'smirlik), bu bosqichni psixososyal rivojlanishning eng muhim davri deb ataydi, shuning uchun qanday qilib o'smirlik davrida asosiy vazifalar o'zi haqidagi g'oyalarni birlashtirishdir va ularning o'z-o'zini identifikatsiyaga kiritilishi. Ushbu bosqichda o'smirlar jinsi va tajribasini rivojlantirish roli o'ziga xosligi, shuningdek, o'zini kattalar bilan tanishtirishga o'tish mavjud nazariy tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, egosentrizm va dialogizm ba'zilar shaxslararo munosabatlarning eng keng tarqalgan va murakkab muammolaridan biridir. Bu shuni ko'rsatadi o'smirlarda dialogiklik egosentrizmning psixologik xususiyatlarini empirik tadqiqotlarga ehtiyoj bor.

Maqolada : o'smirlik davrida egosentrizm va dialogik shaxsiyat o'rtasidagi munosabatlarning xususiyatlarini o'rganish. Namuna: Tadqiqotda 50 nafar o'smir (1-

2) ishtirok etdi .Tadqiqot materiallari va usullari. Egosentrizmning xususiyatlarini aniqlash.Tadqiqot materiallari va usullari. Egosentrizm va dialogizmning xususiyatlarini aniqlash uchun o'smirlarning yosh xususiyatlariga asoslangan turli diagnostika usullari qo'llanilgan. Sinov usullarini tanlash amalga oshirildi. T. Szustrowa tomonidan egosentrik assotsiatsiya testi (EAT), o'smirlarga e'tibor bir shakli sifatida egosentrizm darajasini aniqlash uchun zarur edi.

Egosentrizm munosabatlarning dialogik tabiati bilan salbiy bog'liqdir. Bunday munosabatlar uyg'un emas. Ularda raqobat, shaxslararo vaziyatdan qat'i nazar, ustun mavqega ega bo'lish istagi bor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Andreev A.S. Erta o‘smirlik davridagi shaxsiy egosentrizm hodisalari // Nazariy va eksperimental psixologiya. 2011. T. 4, No 2. B. 26-34.
2. Bekh I.D. Intim va shaxsiy muloqot texnologiyasi // Pedagogika va psixologiya. 2003. No 1. 17-29-betlar.
3. Bodalev A.A. Shaxsiyat va muloqot. M.: Xalqaro Pedagogika Akademiyasi, 1995. 158-199-betlar.
4. Bratchenko S.L. Shaxslararo muloqot va uning asosiy atributlari // Inson yuzi bilan psixologiya: postsovet psixologiyasida gumanistik nuqtai nazar / ed. HA. Leontyeva, V.G. Shchur. M. : Ma’nosi,1997. 201-222 бетлар